

DUŠAN DRBOHLAV, ZDENĚK UHEREK

REFLEXE MIGRAČNÍCH TEORIÍ

D. Drbohlav, Z. Uherek: *Reflection on Migration Theories*. – Geografie–Sborník ČGS, 112, 2, pp. 125–141 (2007). – This contribution concentrates upon three main tasks, i.e. to introduce some basic and often rather problematic aspects that are tied to creation and application of migration theories, to briefly describe and explain selected important migration theories/concepts as they developed in the course of time and to discuss a dichotomy between micro and macro approaches while pinpointing problems and challenges that follow from only a partial reflection of a “complex migratory reality“. While contributing to improving “conceptualization“ of migratory theory building activities, the authors pinpointed the importance to work on new typologies of migration while structuring migratory reality by following differentiating dimensions: 1. “Spatial-administration scale“ (internal versus international migration movements), 2. “Analytical scale“ – “micro“ (individual) versus “macro“ (structures) approaches and 3. Developmental aspect (industrial versus post-industrial era).

KEY WORDS: migration theories/concepts – integration – description – explanation – critical assessment.

Príspevek je výstupem výzkumného záměru MŠM 0021620831 financovaného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky a výzkumného záměru Z90580513. Téma příspěvku se dotýká rovněž problematiky řešené v projektu MPSV č. 1J 057/05-DP1 a projektu GAČR, Eurocores – ECRP, č. CPR/06/E001.

1. Úvodem

Príspevek se zabývá nadmíru aktuálním a závažným problémem – migračními teoriemi¹, resp. zobecněními, činěnými na poli výzkumu migračních pohybů obyvatelstva. V současné době významné migrační proudy a související rozličné problémy s integrací migrantů do nových majoritních společností především ve vyspělých zemích představují jeden z nejcitlivějších a současně potenciálně nejvýbušnějších globálních problémů lidstva. Tato problematičnost se umocňuje tím, že často nejde o jednosměrný záměr a pohyb (z chudších do bohatších zemí). Ve hře je ale i přítomnost „západního obyvatelstva“ v rozvojevých zemích a poptávka, kdy mnohé vyspělé země, zejména z důvodů nízké fertility a stárnutí vlastních populací, začínají soutěžit o zahraniční pracovní sílu, která má především napomoci chodu ekonomiky, resp. též zacelení mezer na trhu práce daných imigračních zemí. Druhotně takováto imigrace může, avšak pouze dílčím způsobem, vylepšit některé demografické parametry².

¹ Primárně se v tomto příspěvku zaměřujeme na teorie mezinárodní migrace, i když tato specifikace v některých případech ztrácí smysl, neboť některá zobecnění se dotýkají jak migrace zahraniční, tak vnitřní (blíže ke vztahu vnitřní a zahraniční migrace viz např. Drbohlav, Čermák 2002).

² V žádném případě např. sama nemůže vyřešit obecný problém stárnutí populací ve vyspělých společnostech – viz např. Replacement 2001; Bijak et al. 2005; Burcin, Drbohlav, Kučera (v tisku).

V globalizujícím se „smrštěném“ světě se navíc přes některá restriktivní opatření mobilita všeobecně liberalizuje a ve svých formách a typech dále štěpí a komplikuje: ve smyslu zapojení dříve migrací nezasazených regionů, existencí mnoha rozličných migračních tras (směrů) i zvyšující se diferenciací migračních typů. V blízké budoucnosti intenzita mezinárodní migrace rozhodně nebude slábnout. Není pochyb o tom, že již dnes, ale ještě více v budoucnu se migrační a v návaznosti integrační teorie stávají jedním z nejjávanějších témat výzkumu sociálních věd, a to jak z hlediska výstupů základního, tak i aplikovaného výzkumu.

Tento příspěvek má za cíl: 1. upozornit na některé stěžejní a mnohdy problémové aspekty spojené s tvorbou a aplikací migračních teorií; 2. ve zkratce představit v časovém vývoji³ vybrané důležité migrační teorie a koncepty jakož i 3. stručně diskutovat dichotomii „mikro“ a „makro“ přístupů a přitom poukázat na problémy, ale i výzvy, plynoucí z pouze dílčího zachycení komplexní reality, která se váže na mezinárodní pohyb obyvatelstva. Příspěvek si v žádném případě neklade za cíl detailně obsáhnout popis a vysvětlení všech důležitých migračních teorií a konceptů (hlubší rozbor teorií – viz např. Massey et al. 1998; Boyle, Halfacree, Robinson 1998; Brettell, Hollifield 2000; ale např. i Baršová, Barša 2006). Jde spíše o strohé upozornění na celou řadu okruhů, otázek, podmínek a souvislostí, jejichž hlubší rozbor je dosažitelný v jiných zdrojích. Právě v podchycení široké mozaiky aspektů spočívá též jeden z hlavních cílů tohoto příspěvku. I když teorie a koncepty integrace migrantů do majoritní společnosti byly doposud zkoumány relativně autonomně, tvoří rozhodně nedílnou součást široce studované problematiky mezinárodní migrace. Z důvodů omezeného prostoru však těmto otázkám bude věnována pouze dílčí pozornost. Je přirozené, že v návaznosti na odbornou orientaci autorů je důraz kladen na teorie, které vznikly na platformě sociologie, sociální geografie a etnologie. Zároveň ale nemůže být ignorován význam především ekonomických přístupů. Právě sociologické a ekonomické perspektivy dnes v produkci a aplikaci migračních teorií převažují.

2. Vybrané aspekty tvorby a aplikace teorií

Migrace obyvatelstva je široce podmíněný proces často ovlivněný zejména komplexem vnějších determinujících faktorů. Z této komplexní povahy migrace vyplývají i základní otázky, které si sociální vědci při výzkumu a finální snaze tvořit teorie musejí klást, zejména:

- Jaké jsou příčiny migrace, proč k migraci dochází, z jakých důvodů dané skupiny lidí migrují a případně proč migrace v čase trvá nebo proč existuje reemigrace? Kdo jsou ti, kteří migrují a jaké jsou jejich charakteristiky a jak se liší od obecných charakteristik populace z níž odcházejí?
- Jak lidé migrují, skupinově nebo samostatně; je migrace součástí jejich životního cyklu?
- Jaké je jejich chování v cílových zemích migrace: je jejich migrace trvalá nebo dočasná a jaké adaptační nebo integrační strategie zde volí, nebo volit musí?

³ Kromě zde užitého časového a „problémového“ hlediska se zdá užitečné třídit teorie/koncepty také např. podle studované fáze průběhu migrace zkoumající okolnosti počátku pohybu, jeho trvání/průběh nebo jeho konec, resp. integraci migranta do nového prostředí v imigrační společnosti (viz např. Massey 1993).

- Co daná migrace způsobuje u samotných migrantů v místě přistěhování i v místě, odkud migrovali?
- Jaké jsou migrační politiky a integrační strategie migračních skupin a institucí v cílových zemích?

Z uvedeného vyplývá:

1. Problematika studia migrací je interdisciplinární, přičemž největší zastoupení mají reprezentanti sociologie, ekonomie, sociální antropologie, etnologie, sociální geografie, práva, demografie, historie, psychologie, politologie a urbanismu. Rovněž tak je z daného patrné, že neexistuje, a patrně ani existovat nebude, jediná „všeobjímající“ teorie migrace prostě z důvodů nemožnosti sjednocujícího pokrytí dané komplexity, resp. výrazné typové i měřítkové diferenciací migračních procesů.
2. Podle uchopení problematiky (filozofie i metodického přístupu) se teorie/koncepty dělí na „mikrourovňové“ nebo „makrourovňové“. Zatímco prvá tradice se soustředí zejména na jedince, případně rodinu nebo domácnost a jejich chování svázané s daným mikrosociálním milie, makrourovňová perspektiva zdůrazňuje ekonomické, sociální a politické okolnosti, jejichž kontext vytváří prostředí, ve kterém daný jedinec-migrant pohyb realizuje (Kulu-Glasgow 1992). Základní jednotkou analýzy je v tomto případě např. stát a agregované migrační ukazatele, jako např. migrační proud. Analogicky je prvá perspektiva logicky svázaná s kvalitativními analýzami a idiografickým přístupem zatímco druhý směr je spíše charakteristický kvantitativním a nomotetickým pojetím. Vědci se shodují na tom, že obě tyto povahou velmi odlišné perspektivy jsou důležité a mají spíše komplementární než konkurenční vztah.
3. Nastíněné skutečnosti spjaté zejména s komplexitou migračního procesu vedou rovněž k tomu, že závěry studia migrací i tvorby a aplikace teorií jsou často rozporuplné. Příkladem může být práce s „push-pull“ modelem (viz níže), kdy např. Golledge, Stimson (1987) doporučují jeho užití více na mikro úrovni, zatímco např. Bogue (1977, podle de Jong, Fawcett 1981) zdůrazňuje, že právě na této úrovni je použití limitované.
4. Drtivá většina z tzv. teorií migrace nejsou v pravém slova smyslu teoriemi. Nesplňují totiž některá základní kritéria, která v případě teorií musí být dodržena – např. nemají obecnou platnost, jednotlivé části nejsou logicky provázány nebo např. nemají současně funkci explanační i predikační. Často tedy jde spíše o tzv. koncepty, perspektivy, přístupy, modely či prostou kumulaci nahromaděných pravidelností.
5. Dílčí kritiky se týkají také toho, že neúměrně převažuje zájem o ekonomické teorie (Kulu-Glasgow 1992) a naopak že je nedostatečně v teoriích zohledněno např. tolik důležité a masivní sjednocování rodin (Salt 1989), že se nepoměrně více teoretizuje v imigračních oproti emigračním zemím (Straubhaar 1986) a rovněž, že častěji se teorie zabývají muži než ženami (Boyd 1989).
6. Za velmi závažné z hlediska tvorby a aplikace migračních teorií lze také považovat skutečnost, že některé teorie jsou v době svého vzniku a následného etablování se v komunitě výzkumníků již díky dynamicky se vyvíjející realitě vlastně zastaralé (mimo jiné např. Portes, Böröcz 1989). Dalším závažným nedostatkem je skutečnost, že některé teorie, ač vznikly na bázi analýzy např. vnitrostátních migrací jsou bez dalšího testování a případných úprav a mnohdy vůbec i nějakého komentáře přeneseny na úroveň migrace mezinárodní a naopak, z roviny mezinárodní migrace se zkušenost někdy obdobně nekorektně aplikuje na úroveň vnitřní migrace (Drbohlav

1993). Jinými slovy tvůrci migračních teorií často neuvažují roli hranic (Zolberg 1989).

Bližší specifikaci a určitou typologii vybraných důležitých teorií migrace nabízejí např. Zlotnik (1998), Brettell, Hollifield (2000) nebo Bijak (2006).

3. Vývoj a stručná charakterizace vybraných migračních teorií/konceptů

3.1. Konec 19. a první polovina 20. století

Pro oblast společenských věd 20. století byly výraznou inspirací zákony migrace Ravensteina (1876, 1885, 1889). Přestože nešlo o vytvoření teorie, ale o kumulaci zjištěných pravidelností stěhování do Londýna v konci 19. století, je Ravensteinovi právem přisuzována role zakladatele sofistikovanějšího a systematictějšího přístupu k migrační problematice. K dalším inspirativním počínům pak patřily úvahy o migracích a cizincích, jak je rozvinula německá sociologie zejména prostřednictvím Simmela nebo Webera. Na tuto německou tradici pak navazovala chicagská sociologická škola. Právě na přelomu 19. a 20. století v oblasti teorie migrace nastává výrazný posun zejména v tom smyslu, že věda přestává migraci chápat jen jako mechanické přemísťování z místa na místo, ale jako proces vyvazování se ze sociálních vazeb ve zdrojovém prostoru a navazování nových sociálních vazeb v zemi cílové. Tyto vazby se svou kvalitou i kvantitou liší a ovlivňují sociální chování jedince. Příslušníci chicagské školy v této souvislosti hovoří o disorganizaci a reorganizaci sociálních vztahů. Na rozsáhlejším empirickém materiálu upozornil na možné konsekvence této disorganizace a reorganizace sociálních vztahů zejména Thomas se Znanieckým v pětisvazkové monografii „The Polish Peasant in Europe and America; Monograph of an Immigrant Group“, která poprvé vyšla v letech 1918–1920. Thomas se Znanieckým v této monografii ukázali, že migrace mění lidské životní strategie a cíle a že zvláště v tehdejších americkém prostředí může vést k výrazné individualizaci osobností. Také prokazují, že ani vzdálenost mezi americkým kontinentem a Polskem nezabrání čilé komunikaci prostřednictvím korespondence. Autoři byli též schopni ukázat, že migrací zpřetrhané sociální vazby imigranti v novém prostředí nahrazují tvorbou nejrůznějších struktur, a to i těch, jež se mohou pohybovat za hranicí legality. Zároveň ovšem zdůraznili, že úspěšní imigranti se mohou relativně často přimykát ke státu jako instituci, která jim nahrazuje jejich vlastní rozšířenou rodinu ve zdrojovém prostoru.

Tématu migrace a problematiky adaptace na nové životní podmínky se dotkla celá řada dalších autorů chicagské školy. Burgess například spojoval problematiku migrace a integrace migrantů do nového prostředí s otázkami zónování ve městě. V prostředí Chicaga pozoroval, že imigranty primárně přitahují některé oblasti města, zejména chudší čtvrti v blízkosti průmyslových podniků, jež souhrnně označoval jako tranzitní zónu. S postupující integrací do prostředí cílové země předpokládal i změny prostorové lokace imigrantů ve městě. Tento proces popsal v textu „The Growth of the City. An Introduction to the Research Project“ poprvé publikovaném v roce 1925 (Burgess 1967). Vedle zónování Burgess studoval v souvislosti s migrací také změny v rodinném životě. O změnách sociálního chování a interakce celých etnických nebo konfesionálních skupin např. hovoří Wirth v publikaci „The Ghetto“ zaměřené na židovské komunity (Wirth 1928).

Stejně jako německá sociologie, ani chicagská škola nechápe migraci jako jednoznačně negativní jev. Imigranti nabývají v novém prostředí specifický sociální status. To, že jsou vyvázáni z původního prostředí a zároveň nejsou začlenění do prostředí nového jim může poskytnout určitý společenský nadhled. Usedlé obyvatelstvo často předpokládá, že ten, kdo cestuje, zná lidi a svět a je obdařen mnohými dovednostmi, které oni sami postrádají. Nejvýznamnější osobnost chicagské školy, Park, toto téma rozpracoval ve své teorii marginality, která navazuje na myšlenky Thomase a představuje člověka mezi dvěma kulturami osvobozeného od svazujících kulturních konvencí. Marginalizovaní lidé v konceptech Parka jsou nejen vykořenění, ale jsou též invenční, vynalézaví a přinášejí často sociální změnu a kulturní pokrok. V práci „Race and Culture“ (1950) řeší též vedle teorie marginality také problematiku rasové a kulturní hybridizace. Ve sborníku „The City“ (1925), který vznikl pod jeho vedením, se soustředil na otázku sociálního života imigračních komunit, úlohu imigrantského tisku a nutných podmínek integrace do majoritní společnosti.

Předpoklady pro studium migračních komunit rozšířily též některé významné osobnosti antropologických škol. Na již zmíněnou chicagskou školu navazoval například Redfield, který se v roce 1936 pokusil spolu s Lindtonem a Herskovitzem definovat pojem akulturace. Ve svém memorandu o akulturaci tito autoři vystihují změny, ke kterým dochází při koexistenci skupin odlišné kultury. Herskovitz pak problematiku sociálních změn probíhajících při migracích aplikoval na otázku kulturních změn v životě černošských populací v Americe ve srovnání s africkou praxí. Zdůraznil, že kulturní změny působí na kulturu migrujících skupin nerovnoměrně. Některé působí na celkovou kulturní konfiguraci, jiné nikoli.

Problematiku sociálního konfliktu a skupin přicházejících do kontaktu na afrických příkladech rozpracoval v polovině 20. století zejména antropolog Gluckman, odborník v oblasti antropologie práva.

3.2. Druhá polovina 20. století

Vedle škol sociologie a antropologie města a sociální změny, které se ve větší, či menší míře problematiky migrace dotýkaly, zformovala se v průběhu 20. století sociologie migrace jako relativně autonomní oblast sociologického vědění. Její pohled na problematiku migrací byl ovlivněn demografem Petersem, který roku 1958 publikoval svoji obecnou typologii migrace. Hned v úvodu své práce upozorňuje, že typologii migrace nelze sestavit a aplikovat bez vytvoření typologie společností, pro něž by byla typologie migrace určena. Ve své práci především předpokládá podstatný rozdíl v chování nomádských a usedlých společností, kdy nomádské společnosti nepotřebují žádné vnější podněty k migraci. Migrace je součástí jejich životního stylu. Petersen zohlednil, že se typy migrací mění v čase a s technologickou vyspělostí migrujících skupin. Ve své typologii vyčlenil tzv. primitivní migraci, která by mohla být aplikovatelná především na migraci jednoduchých společností, pokud migrují z ekologických důvodů (zejména vyčerpání zdrojů). Petersen ukazuje, že primitivní migrace a nomádismus k sobě mohou mít velmi blízko. Primitivní migrace zařazuje mezi konzervativní. Další stanovené základní migrační typy se však navzájem překrývají⁴. Petersen předpokládá, že migrace vzniká

⁴ Základní migrační typy jsou označeny jako: „1. primitive, 2. forced, 3. impelled, 4. free, 5. mass“.

především z ekologických, ekonomických a sociálně politických důvodů, přestože i jiné důvody migrace nevyklučuje⁵. Především lokální a časové omezenosti teorie se pokusil tím, že teorii derivoval z vybraných důležitých migračních událostí lidstva v širokém časovém horizontu. Jeho členění migrace na primitivní, vynucenou, násilnou, dobrovolnou a masovou (Petersen 1970) však jen stěží může pokrýt rozmanitost migrace, jak ji v praxi zaznamenáme. Proto byla Petersenova typologie již mnohokrát doplňována nebo přepracována. Jeden z pokusů publikoval Demuth (2000). Vycházel z dichotomie dobrovolné a nucené migrace. Migraci dobrovolnou dále dělil na migraci pracovní, řetězovou (migrace za účelem sloučení rodiny), „neimigrační“ migraci (dočasná migrace za účelem studia, výzkumu apod.), „inovační migraci (za účelem zlepšení životních podmínek, hmotného zabezpečení jednotlivců a rodin atd.). Migraci násilnou členil na migraci zapříčiněnou mezilidskými vztahy a migraci způsobenou živelnými katastrofami. Násilná migrace zapříčiněná mezilidskými vztahy je dále členěna na migraci způsobenou porušováním lidských práv a migraci jako důsledek občanské války (Demuth 2000).

V 50. a 60. letech 20. století byly diskutovány i další analytické nástroje. Petersen, stejně jako Bogue, předpokládají působení faktorů, které daného jedince ze zdrojového prostředí migrace vypuzují (tzv. „push“ faktory) a faktorů, které jej naopak přitahují do cílového prostoru migrace (tzv. „pull“ faktory). (Bogue 1952, Petersen 1970). Bogue říká, že tyto síly nejsou zcela komplementární a že mají na populaci odlišný účinek. Bogue vyjadřuje názor, že migrace, které mají velmi silné „push“ stimuly, mají tendenci být ke komunitám v místě původu méně selektivní než migrace, kde převládají stimuly „pull“ (extrémně silné jsou „push“ faktory např. při živelných pohromách jako jsou hladomory, katastrofální sucha, záplavy, vyčerpání zdrojů; Jansen 1970). Myšlenka „push“ a „pull“ faktorů byla na počátku druhé poloviny 20. století podrobněji rozpracována Jansenem (1970) a Lee (1969). Právě Lee rozšířil „jednoduchý push–pull model“ o již dříve publikovaný koncept mezilehlých překážek a příležitostí. (viz Stouffer 1940, 1960). Z „push–pull“ modelu lze např. vyvodit, že:

- migrační pohyb nastává až teprve za předpokladů, že faktory, které migraanta z původního prostoru vytlačují a které ho přitahují do prostoru cílového, dosáhnou určité intenzity
- intenzita „push“ a „pull“ faktorů, která je potřebná k tomu, aby jednotlivec migroval, se mění s okolnostmi a závisí na celé řadě subjektivních důvodů
- migrační aktivity působí selektivně (ne každý se k migraci rozhodne)
- velikost migračního proudu a protiproudu je závislá na podmínkách v původní a cílové zemi a na velikosti překážek. Pokud jsou překážky malé a podmínky v původní a cílové zemi obdobné, lze předpokládat i větší protiproud, a tudíž nižší účinnost/efektivitu migrace (lidé se budou vracet do původního prostoru; Lee 1969)⁶.

Lee (1969), ale např. i Shaw (1975) tak patří mezi známé pokračovatele ravensteinovské tradice založené na generalizaci empirického pozorování. Z hlediska precizní tvorby teorií je však jejich přístup nedostatečný (např. Woods 1982).

⁵ Například důsledně rozlišuje mezi nucenou a násilnou migrací, kdy ta první je vynucený migrační tok na základě hrozby násilím, zatímco ta druhá je nedobrovolné svévolné přemísťování osob z místa na místo, aniž by se tyto osoby mohly proti takto koncipované migraci vzepřít.

⁶ K dané tematice viz též Šatava 1989, Uherek 2005.

Na počátku 70. let do dějin migračních teorií vstupuje i americký geograf Zelinsky (1971). Ve svém známém konceptu „mobility transition“ se pokouší vysvětlit změny forem a intenzit prostorové mobility hypotézami vyvěrajícími z konceptu demografického přechodu, resp. obecně též modernizace. Mimo jiné vyděluje důležité typy migrační mobility (též směrově orientované), kterým je přisuzována rozdílná významnost, a to podle stádií vývoje společnosti, od minulosti až po budoucnost.

V kategorii integračních teorií se v 60. letech objevuje i vlivná kniha Gordona (1966) „Assimilation in American Life“, ve které autor přehodnocuje dosavadní koncepty amerického kulturního pluralismu a „melting potu“ a svojí analýzou teorií americké asimilace předznamenává mnohé další studie, které na téma analýz, konceptualizace a hledání optimálního modelu integrace imigrantů budou vlastně v celém vyspělém imigračním světě následovat.

3.3. Dnes používané hlavní migrační teorie/koncepty

Již bez časové specifikace vzniku a kontextu doprovázejícím jejich vznik uvádíme další již dlouhodobě standardně používané migrační teorie, resp. koncepty, perspektivy, přístupy. Základní podoby těchto konceptů jsou však trvale podrobovány řadě diskusí, které vedou k vytváření alternativních variant. Uvádíme následující:

Neoklasický ekonomický přístup, který má dvě analytické roviny. Na makrourovni teorie vysvětluje migraci rozdíly v nabídce a poptávce po pracovních silách. Migrace (až do vyrovnání nerovnovážného stavu) směřuje ze zemí/oblastí méně vyspělých, s přebytkem pracovních sil a nízkými platy do zemí/oblastí vyspělých, s nedostatkem pracovních sil a s vysokými platy. Na mikroúrovni (často tzv. „*human capital model*“) vychází z hlavní premisy, že jedinec migruje v očekávání zlepšení celkové kvality života, věří, že zisky z migrace převáží, ať již okamžitě nebo v dlouhodobějším výhledu, ztráty. Model lidského kapitálu počítá s dynamikou lidského rozhodování. Každý hodnotí zisky a ztráty odlišně na základě individuálně psychologických a kulturně podmíněných předpokladů a dalších životních cílů. Jak píše Graham, plány týkající se spotřeby nemohou být od osobních investic v oblasti lidského kapitálu odděleny (Graham 1981). Právě trh práce – možnost být zaměstnán a dobře zaplacen – je klíčovou proměnnou této teorie a vše směřuje k maximalizaci zisku.

Tento předpoklad je brán v úvahu již v Ravensteinových pracích a vychází z neoklasické ekonomické teorie rozvíjené od posledních dekád 19. století jako polemika proti klasické ekonomické teorii Ricarda a Milla (Boyer, Smith 2001). Podle neoklasického přístupu legální migrant kalkuluje náklady, které musí ze zisku odečíst, nelegální ještě přičítá pravděpodobnost, že bude chycen.

Neoklasická teorie umožňuje vysvětlit směr migračních toků a model lidského kapitálu umožňuje ukázat, proč některé skupiny osob na migraci participují méně než jiné, byť by k migraci zdánlivě měly stejnou motivaci i předpoklady. Model lidského kapitálu se začal používat 60. letech 20. století a zpočátku i zde byla tendence hypertrofovat otázku ekonomických faktorů. Teprve v 70. a 80. letech se začíná pracovat s faktory sociálního komfortu, které migrantovi ulehčují pobyt v cílové zemi (Krupka 2004).

Další ekonomicky založenou teorií je teorie dvojího trhu, která říká, že ve vyspělých zemích imigrace vyvěrá z neustálé poptávky po migrační pracovní síle a že existují dva typy pracovních sektorů. První sektor je pro domácí populaci – pro kvalifikované, kteří jsou dobře placeni, mají relativní stabilitu

svých postů a perspektivu růstu kariéry. Druhý sektor je nebezpečný, fyzicky namáhavý, vykonávají se nekvalifikované činnosti, je špatně placený a jsou do něho najímáni zejména pracovní migranti. Tyto dva trhy práce jsou pro moderní kapitalistickou společnost charakteristické a sám způsob produkce v industriální společnosti je vlastně příčinou migrace (Piore 1979).

Dosud představené teorie kalkulují makroekonomické procesy a ekonomiky podmíněné individuální rozhodování jednotlivce. Neberou v úvahu, že migrační toky se odehrávají v rámci sociálních interakcí, jichž je migrant aktivním subjektem. Tuto okolnost se snaží eliminovat teorie migračních sítí. Kalkuluje s migračními sítěmi jako „množinami interpersonálních vztahů, jež spojují migranty v cílových prostorech a jejich původní komunity v jejich zdrojových zemích příbuzenskými a přátelskými pouty“ (Massey 1988). Migračními sítěmi se lze zabývat v několika ohledech:

- jako systémy, jež snižují sociální, ekonomickou a emoční investici do samotného aktu migrace
- jako systémy sociálních vztahů, jež ovlivňují postmigrační chování
- jako integračními strategiemi jedinců i rozsáhlejších skupin, a to jak v oblasti ekonomické činnosti, tak i dalších interakcí (Light et al. 1989).

Vedle migračních sítí, které se primárně vytvářejí v cílových prostorech nebo na migračních trajektoriích, vznikají specifické sítě, jež vysvětluje tzv. „*risk-diverzification model*“ chování rodin. Spočívá v tom, že rodina rozešle své členy do různých destinací a snižuje tím riziko současného ekonomického propadu všech jejích členů (Massey 1990), který by mohl nastat v případě společného podnikání například v soukromém zemědělství nebo zaměstnání v jednom podniku.

Teorie migračních sítí doplňuje model „*push – pull*“ faktorů, činí ho sofistikovanější, neboť ho obohacuje o další dimenzi, a to o dimenzi efektu účelových vazeb mezi samotnými migranty. Existence migračních sítí mění vztah mezi původními příčinami migrace a následným pohybem migrantů mezi zdrojovým a cílovým prostorem migrace. Sama existence migrační sítě se může stát důvodem k migraci. Migrační sítě umožňují snáze překonávat překážky v migraci i vytvářet podmínky k životu v cílových prostorech, ať už s ohledem k bydlení, ekonomické činnosti, péči o děti nebo např. zabezpečení sociálně slabých. Migrační sítě pomáhají překonat pocit marginality, ale současně mohou samy produkovat marginální skupiny. Ovlivňují nejen destinaci migrujících, ale též jejich počet. Ovlivňují též složení migrantů. Existence migračních sítí může potenciální migranty nejen přitahovat, ale též odpuzovat, neboť migranti, kteří prostřednictvím migrace hledají zásadní životní inovaci, v migračních, zejména krajanských sítích, mohou také oprávněně shledávat překážku v realizaci cílů, jež migrací sledují.

Migrační sítě mají limitovanou životnost. Light, Bhachu a Karageorgis (1989) ukazují, že jejich přítomnost při saturaci cílového prostoru může v cílovém prostoru krátkodobě zvýšit nezaměstnanost a způsobit další sociální problémy. Po čase migrační sítě odumírají, nebo se přesouvají jinam a v cílovém prostoru nastává situace nikoli nepodobná té, jež existovala před vznikem migrační sítě. Mohou však nastat případy, kdy existence migračních sítí v daném cílovém prostoru zvýší prosperitu regionu nebo přiláká investory a tak se síť podílí i na pozitivních změnách ekonomiky⁷.

⁷ Zkušenost z Česka, Ukrajiny a dalších zemí ukazuje, že existence migračních sítí vytvoří pracovní příležitosti pro právníky, překladatele, inzerci atd. Migrační sítě mohou též zvyšovat poptávku po některých typech zboží, přitahovat zákazníky.

V poslední době jsou aspekty sociálních sítí migrantů transformovány a zobecňovány do koceptu transnacionalizace („*transnational social spaces*“; např. Pries 1999; Portes, Guarnizo, Landolt 1999; Faist 2000), čímž se pro studium mezinárodní migrace vytváří jakási analytická mezouroveň (Bijak 2006). Základem teorie je důraz na různorodé, migrací propojené přeshraniční vztahy mezi jednotlivci a skupinami, kdy se díky aktivitám migrantů především v oblasti ekonomické, politické i sociokulturní budují pevné a funkční svazky mezi zemí zdrojovou a cílovou. S modelem transnacionalizace pak volně souvisí i dnes v sociálních vědách tolik populární koncept sociálního kapitálu (např. Field 2003).

Typicky makroúrovňová teorie světového systému (je jádrem tzv. historicko-strukturalistické perspektivy) předpokládá jeden ekonomický systém zahrnující celý svět. Migrace je tak dávana do přímé souvislosti s ekonomickou globalizací. Vychází do značné míry z marxistického učení. Migraci interpretuje v souvislosti s obecnými makromodely sociálněekonomického a politického vývoje. Klíčová je soudobá globální integrující úloha kapitalistické ekonomiky, která způsobuje výraznou ekonomickou a sociální nerovnováhu. Vycházeje z Wallersteinova konceptu vztahů centrum–periferie, vysávání bohatství periferie jádrem, resp. navazující nerovnoměrné rozložení bohatství a příležitostí je hlavním motorem migračních pohybů. Vztah jádro–periferie vyvolává obousměrný migrační tok, kdy periferie přitahuje nejrůznější druhy expertů a centra zase nekvalifikovanou pracovní sílu, ale též kvalifikované pracovníky do dynamicky se rozvíjejících profesí moderní ekonomiky. Manažeri a dobře placení kvalifikovaní pracovníci pak dále v globálních centrech zvyšují poptávku po migrantech poskytujících málo kvalifikované služby (Massey 1994). Teorie světového systému tak částečně problematizuje teorii dvojího trhu (z hlediska kvality nikoliv kvantitativně migrací).

Teorii světového systému a migračních sítí kombinuje určitým způsobem teorie migračních systémů – např. Kritz, Zlotnik, Lim (1992). Tato teorie bere v úvahu konkrétní historické okolnosti, za nichž docházelo k vytváření migračních mostů mezi jednotlivými státy. Teorie migračních systémů říká, že cílové země jsou se zdrojovými propojeny nejen prostřednictvím lidí, ale též historickými, kulturními, (post)koloniálními a technologickými vazbami. Migrace a její protiproud probíhá ve specifických sociálních, politických, demografických a ekonomických kontextech a má diferencující prostorovou a časovou dimenzi. Příkladem takového systému může být dlouhodobé multidimenzionální spojení Francie a Maroka, resp. v širším pojetí napojení i dalších zemí Maghrebu na jihoevropské země. Je však nutné dodat, že tzv. teorie migračních systémů dosud plně nevykrystalizovala a pod tímto daným názvem mohou být skryty další, velmi odlišné koncepty (blíže např. Drbohlav 1993).

Další teoretickou konstrukcí se stala institucionální teorie migrace. Snaží se vysvětlit vliv rozličných institucionálních subjektů (zejména státních a nestátních organizací či kvazi-organizací) na migrační proudy. Všimá si okolnosti, že migrační skupiny často potřebují k uskutečnění migrace zprostředkování. Instituce tento fakt zohledňují a spoluvytvářejí prostředí pro migraci, odstraňují překážky (nebo je vytvářejí) a vedle toho, že migrantům pomáhají (komplikují migraci), mají vliv na migrační toky, ze kterých mimo jiné taky sami mnohdy významně těží (Massey et al. 1993, Jennissen 2000).

Napříč disciplinami jdoucím teoretickým přístupem je tzv. teorie kumulativních příčin (např. Massey et al. 1993, 1994), jejíž podstata těží z Myrdalových postulátů (Myrdal 1957). Teorie je založena na tezi, že migrace je evolučním procesem, který přispívá k institucionálním a socioekonomickým změnám.

nám jak v zemi cílové, tak zdrojové, a to díky mechanismům různorodých zpětných vazeb. Migrace tak mění jak samotného migranta tak prostředí a strukturální kontexty, ve kterých operuje. Výsledkem je nastolení klimatu, který vede k dalším migračním pohybům, než aby naopak migrační tendence tlumil.

Uvedené teorie neposkytují koncept, jehož pomocí by bylo možné podchytit rozhodovací procesy ve zdrojové zemi. Tuto mezeru se snaží vyplnit teorie relativní deprivace, která bere v úvahu, že pracovní migrace je mnohdy dočasná a jejím účelem je zlepšit podmínky rodin ve zdrojových zemích, kam migrant posílá finanční prostředky a kde si rodina pracovníka v zahraničí může jeho prostřednictvím zvýšit sociální status. Stark a Taylor (1991) prostřednictvím této teorie ukazují, že ekonomický rozdíl mezi zdrojovou a cílovou zemí je faktorem vyvolávajícím migraci, ale stejně tak jsou faktorem vyvolávajícím migraci rozdíly v životním standardu uvnitř zdrojové země. Právě ty se migrant snaží vyrovnávat. O rodinných ekonomických strategiích ovšem nerozhoduje migrant sám.

Funkce rodinných vazeb při ekonomické migraci zohledňuje předpoklad rodinných/skupinových rozhodnutí (tzv. „*new economics of migration*“). Jedná se o teoretický přístup, který bere na vědomí, že i při současné časté individualizaci migračního pohybu je migrace stále spjata s rozhodovacími procesy v domácnostech a v rodinách.

S rodinnými ekonomickými strategiemi kalkuluje též nová ekonomie pracovního trhu, kterou rozvinul především Stark (Stark, Bloom 1985; Stark 1991). Nová ekonomie pracovního trhu chápe migraci jako výsledek ekonomických aktivit širších komunitních celků. Tato teorie sloužila například k objasnění migračního chování v čínských komunitách. Kalkuluje se zde s domácími hospodařením, ztrátou pracovní síly v domácnosti při migraci, s otázkou sebezaměstnávání atd. (de Braw, Taylor, Rozelle 2001; Taylor, Martin 2001). Nová ekonomie pracovního trhu je zajímavá tím, že se snaží podrobněji rozkrývat, co migrace znamená pro migrantovo nejbližší společenské okolí.

3.3.1. *Reflexe vztahu migrantů a ekonomického prostředí v teoriích/konceptech*

S ohledem na v mnohém dominantní roli ekonomických faktorů v migračním procesu dále uvádíme, byť opět jen zkratkovitě, přehled vybraných důležitých teorií/konceptů, které se zabývají formováním ekonomického prostředí ve vazbě na imigranty a jejich nová působišť v cílových imigračních společnostech. Není divu, že se tyto specifické migračně-integrační teorie/koncepty vyvinuly v Severní Americe, regionu s bohatou imigrační zkušeností.

Jde zejména o modely spjaté s etnickými komunitami – např. „*middleman minority model*“ (Bonacich 1973; Light, Bonacich 1988), ve kterém je vysvětlováno, jak jsou určité skupiny imigrantů systematicky vylučovány ze zeměstnaneckého trhu práce v majoritní společnosti. Tento fakt vidí zastánci teorie jako hlavní příčinu pro následné objasnění jejich podnikatelských, resp. „obchodnických“ aktivit, jež jsou úzce svázány s existující etnickou solidariitou. V teorii hraje důležitou roli pozice dané skupiny v rámci společenských tříd (marxistická báze). Důležitým aspektem teorie je zjištění zmenšování etnické solidarity v čase, což následně oslabuje i daný celý, etnický organizovaný, ekonomický režim.

Koncept méně svázaný s marxismem vypracoval Light (1984). Základem jeho modelu etnického podnikání („*ethnic entrepreneur model*“) je tzv. „reaktiv-

ní solidarita“, která neexistovala před imigrací a vzniká až na základě hromadné (společné) a silné migrační zkušenosti, kterou daná minorita prochází v majoritní společnosti. Jde o mobilizaci vnitřních etnických zdrojů, které poskytují svým členům všestranné výhody. Model „etnické ekonomiky enkláv“ (*ethnic enclave economy*; např. Portes, Rumbaut 1990) čerpá z teorie dvojího trhu (viz výše). Při poznání obtížnosti vstupu do primárního trhu práce poskytuje sekundární trh imigrantům alternativu uplatnění v ekonomice cílové země – poskytuje určitou „stabilitu“ postů a některé výhody spjaté např. s možnostmi uplatnění jazykových a profesních znalostí a dovedností. Na rozdíl od prvních dvou modelů je etnická ekonomika enkláv typická ekonomickou diverzifikací (rozličné typy práce i podnikání na různých úrovních), na druhé straně ji ve společnosti doprovází sektorová specializace a prostorová koncentrace (produkty této „ekonomiky“ jsou však využívány i jinými etniky a majoritou). Vytvoření etnické ekonomiky enkláv závisí na početnosti daného etnika v cílovém prostoru migrace, na jeho schopnosti ekonomicky podnikat, na dostupnosti méně vzdělané pracovní síly v daném etniku a konečně i na dostupných zdrojích kapitálu.

V 90. letech se objevuje nový model tzv. „etnické niky“ (*ethnic niche model*“, např. Waldinger 1996), ve kterém je zohledněna skutečnost, že na rozdíl od předcházejících modelů mohou imigranti operovat i ve veřejném sektoru. Etnická nika se vytvoří tehdy, když je etnická skupina schopna kolonizovat určitý sektor zaměstnání takovým způsobem, že její členové mají privilegovaný přístup k nově vytvořeným pracovním místům, čímž pak omezují vstup ostatním. Etnické niky se vyvinou v tržních společnostech, kde se pracovní místa formují a zaplňují podle principů důležitosti a dostupnosti.

4. Závěr: dichotomie mikropřístupů a makropřístupů a problémy s tím spjaté

Práce s uvedenými i dalšími teoriemi byla a je typická pro cca posledních 60 let. Již v 60. letech byly ale zřetelné limity tvorby obecné teorie migrace. Tyto limity měla nejprve překonat snaha o multidisciplinaritu. Šlo např. o rozšíření typologií a pokusy o jednotný systém sběru dat (Mangalam, Schwarzweller 1968) a později i zřetelnou artikulaci, jaké otázky jsou pro ten který obor (zejména pro sociologii) v případě migrací relevantní (Mangalam, Schwarzweller 1970). Postupně však zaznamenáváme stále výrazněji rezignaci na ucelenou obecnou migrační teorii. Respektuje se, že jiné explanační rámce vyhovují vysvětlení migrací na úrovni ekonomických makroprocesů, jiné v oblasti stimulů v sociálních skupinách zdrojových zemí, cílových zemí a jiné na úrovni individuálního rozhodování. V souladu s rostoucí pluralitou a liberalizací přístupů v sociálních vědách se hledají flexibilní explanační systémy, které by braly v úvahu specifika jednotlivých migračních kauz bez ohledu na univerzální platnost⁸. Značná limitovanost migračních teorií má někdy za následek jejich užívání spíše jako abstraktních formulí nebo vzorců, které pomáhají při popisu jednotlivých konkrétních případů tím, že ukazujeme jejich odchylky od „teoretické konstrukce“.

⁸ Současné je pocíťováno určité sblížení pohledů i postupů zástupců jednotlivých vědních disciplín, resp. jednotlivých filozoficko-metodologických směrů (např. jde o „odrady kalizované zastánců fundamentálního pozitivismu“), a to nejenom ve výzkumu migrace.

V současné době se často od užívání obecných teoretických modelů upouští a autoři se spíše věnují komparaci jednotlivých konkrétních příkladů, z nichž se pak vytváří mozaika umožňující vymezení rámců, v nichž se daná skupina pohybuje. Příkladem takového postupu může být například sborník Crula a Vermeleuena (2003). Na druhé straně je právě komparativní forma výzkumu v mezích tradiční tvorby a aplikace migračních teorií to, po čem se také volá (např. Massey et al. 1998, Massey 2003).

Jak už bylo zmíněno, vědeckému přístupu dominují dvě hlavní roviny – makropřístup a mikropřístup (viz též Drbohlav 1999). Vědecká komunita se shoduje na tom, že stejně jako vklady zástupců jednotlivých vědních disciplín se svými specifickostmi, tak i respektování obou těchto velmi odlišných úhlů pohledu (měřítek) je důležité a má svůj nezpochybnitelný význam. Současně je však často upozorňováno na nedostatky a limity vidění migrační reality pouze z pozic jediné, v nejširším slova smyslu chápané, měřítkové roviny. Jak např. Papademetriou (1988) poznamenává: „...ani klasičtí ekonomové, kteří chápou emigraci (a následné návraty) jako racionální kalkul, ani marxisté a neomarxisté, kteří odmítají přiznat jakýkoliv význam vlivu jedincovi aktivity, nemají monopol na pravdu. Ve skutečnosti se prvky pravdy objevují v obou perspektivách: migrace se neodehrává ani v ekonomickém nebo sociopolitickém vakuu a rozhodnutí o migraci jedince nebo domácnosti jsou nakonec ovlivněna makrostrukturálními proměnnými“. Gardner (1981) argumentuje následovně: „Mikroúrovňové studie musí vzít do úvahy ve všech svých krocích vliv makrofaktorů, kontexty sociální a institucionální, ekonomické a geografické, v rámci nichž jedinec existuje. Na druhé straně, makroúrovňové studie migrace, které nezahrnují do hry proces individuálního rozhodování mohou velmi jednoduše postrádat některé důležité migrační faktory a aspekty“ (obdobně např. Clark 1986).

Nadějnou cestou, byť velmi komplikovanou, může být přemostění obou perspektiv (zahrnutí jak mikroúrovně tak makroúrovně) v rámci jediné teorie/konceptu, jak se to částečně podařilo např. Hoffmannu-Nowotnemu (1983) v jeho teorii sociálních systémů nebo dvojici de Jong, Fawcett (1981) v konceptu „*value-expectancy*“. Jak upozorňuje i Zlotnik (1998) zajímavé možnosti v přemostění obou měřítek přináší i politologie a v určitém pohledu i právo svoji specifickou operacionalizací vztahu jedinec – stát (viz např. práce Zolberga nebo Hollifielda). Ostatně také koncept transnacionalizace, jak již bylo výše naznačeno, skýtá svoji mezourovňi v dané souvislosti určité nové možnosti. I systémovou migrační teorii někteří považují jako potenciálně schopnou překonat některé z existujících problémů, avšak svoji roli „sjednotitele“ zatím příliš nepotvrdila⁹. Snad vůbec nejsystematičtěji doposud přistoupil k migračním teoriím Massey se svým multidisciplinárním týmem (např. 1993, 1994, 1998), kdy dílčí nedostatky jednotlivých teorií/konceptů, způsobené i „měřítkovou krátkozrakostí“, vynahrazuje hlubokým i širokým testováním vybraných přístupů navíc v komparativním pohledu. Výsledkem je formulování poměrně robustních a konzistentních závěrů (viz jeho tzv. syntetická teorie mezinárodní migrace – Massey 2003).

Z našeho příspěvku jak implicitně, tak explicitně, vyplývá důležitost tvorby typologií, určitých klasifikací migračních typů a forem, které se podle nás mohou stát vhodným výchozím stupněm pro další kultivaci, resp. tvorbu migračních teorií. Jak je rovněž z příspěvku patrné, pro pragmatické uchopení

⁹ Např. Bijak (2006) ji v typologii řadí vedle sociologických, ekonomických a geografických teorií pod tzv. teorie „sjednocující“ („unifying“).

dané problematiky se nabízí strukturovat studium migrační reality do tří základních dimenzí, které ji významně diferencují: 1. měřítkové – územně-administrativní – z hlediska velikosti, resp. spíše administrativního vymezení prostoru, v němž se migrace odehrává (jde o polaritu vnitřní versus mezinárodní migrační pohyby), 2. měřítkové – analytické – v souvislosti s tím, co je primárním objektem studia (polarita „mikropřístup“ - jedinec/migrant versus „makropřístup“ – obklopující struktury/prostředí) a 3. vývojové (jde o zohlednění faktoru času, resp. vyspělosti – vymezení industriální versus post-industriální fáze rozvoje společností. V jiné perspektivě je z časového hlediska dále podstatné zohlednění fáze migračního procesu – zda se jedná o premigrační, migrační nebo postmigrační situace. Následné hledání hlavních migrací (případně integraci migrantů) podmiňujících faktorů v rámci těchto tří, resp. čtyř vymezených rovin by se mohlo stát prvotním krokem k smysluplnějšímu a efektivnějšímu přístupu ke kultivaci již známých, resp. též tvorbě nových migračních teorií. Pomohlo by k nalezení pevnějšího bodu, který by v jinak amorfním a bezbřehém světě migrační a integrační reality mohl částečně „pohnout výzkumným světem“.

I ve výzkumu migračních teorií je snazší, ale hlavně chytřejší a nadějnější nasměrovat budoucí cestu až poté, co si uvědomíme, „kdo jsme a odkud přicházíme“. A těch cest je stále mnoho.

Autoři děkují prof. RNDr. Martinu Hamplovi, DrSc. za podnětné rady a připomínky k prvotní verzi příspěvku.

Literatura:

- BARŠOVÁ, A., BARŠA, P. (2005): Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku. Mezinárodní politologický ústav, Brno.
- BIJAK, J. (2006): Forecasting International Migration: Selected Theories, Models and Methods. CEFMR Working Paper 4/2006. Central European Forum for Migration Research, Warsaw.
- BIJAK, J., KUPISZEWSKA, D., KUPISZEWSKI, M., SACZUK, K. (2005): Impact of International Migration on Population Dynamics and Labour Force Resources in Europe. CEFMR Working Paper 1/2005. Central European Forum for Migration Research, Warsaw.
- BONACICH, E. (1973): Theory of Middleman Minorities. *American Sociological Review*, 38, s. 583–594.
- BOGUE, D. J. (1952): A Methodological Study of Migration and Labor Mobility in Michigan and Ohio in 1947. Scripps Foundation, Miami University, Oxford, Ohio.
- BOYD, M. (1989): Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. *International Migration Review*, 23, č. 3, s. 638–670.
- BOYER, G. R., SMITH, R. S. (2001): The Development of the Neoclassical Tradition in Labor Economics. *Industrial and Labor Relations Review*, 54, č. 2, s. 199–223.
- BOYLE, P., HALFACREE, K., ROBINSON, V. (1998): Exploring Contemporary Migration. Addison Wesley Longman Limited, Harlow.
- BRETTELL, C. B., HOLLIFIELD, J. F. (2000): Migration Theory, Talking Across Disciplines. Routledge, New York.
- BROCHMAN, G. (1999): The Mechanisms of Control. In: Brochman, G., Hammar, T. (eds.): Mechanisms of Immigration Control. A Comparative Analysis of European Regulation Policies. New York, Berg, Oxford.
- BURCIN, B., DRBOHLAV, D., KUČERA, T. (v tisku): Czech Republic Population Prospects in the Mirror of Replacement Migration Concept. *Acta Universitatis Carolinae–Geographica*.
- BURGESS, E. W. (1967): Growth of the City. An Introduction to the Research Project. In: Park, R. E., Burgess, E. W., McKenzie, R. D. (eds.): *The City*. University of Chicago Press, Chicago, London, s. 47–62 (první vydání 1925).

- CASTLES, S., MILLER, M., J. (1998): *The Age of Migration*. McMillan Press, London.
- CLARK, W. A. V. (1986): *Human Migration*. Scientific Geography Series Vol. 7, Thrall, G. I. (ed.). Sage Publications Inc., Beverly Hills, New Delhi, London.
- CRUL, M., VERMELEUN, H., eds. (2003): *The Future of the Second Generation: The Integration of the Migrant Youth in Six European Countries*. *International Migration Review*, 37, č. 4, s. 965–986.
- DE BRAW, A., TAILOR, J. E., ROZELLE, S. (2001): *Migration and Incomes in Source Communities. A New Economics of Migration Perspective from China*; www.reap.ucla.edu/working_paper/migration_income.pdf.</body></html (15.10.2004).
- DE JONG, G. F., FAWCETT, J. T. (1981): *Motivations for Migration: An Assessment and a Value-Expectancy Research Model*. In: De Jong G. F., Gardner, R.W. (eds.): *Migration Decision Making, Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*. Pergamon Press, New York, s. 13–58.
- DEMUTH, A. (2000): *Some Conceptual Thoughts on Migration Research*. In: Agozino, B. (ed.): *Theoretical and Methodological Issues in Migration Research*. Ashgate Publishing Ltd., Aldershot, s. 21–58.
- DRBOHLAV, D. (1999): *Geografické aspekty v rámci interdisciplinárního výzkumu migrače obyvatelstva*. *Geografie–Sborník ČGS*, 104, č. 2, s. 73–88.
- DRBOHLAV, D. (1993): *International Migration (Theory and Selected Aspects of East-West International Migration in Europe)*. Research Report for the Belgian Ministry of Science. Catholic University Leuven, Leuven.
- DRBOHLAV, D., ČERMAK, Z. (2002): *Current Population Migration and Mobility in the Czech Republic – Reflections on Some Conceptual Frameworks*. *Acta Universitatis Carolinae–Geographica*, XXXVII, č. 1, s. 11–26.
- FAIST, T. (2000): *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford University Press, Oxford.
- FIELD, J. (2003): *Social Capital*. Routledge, Taylor and Francis Group, London, New York.
- GARDNER, R. W. (1981): *Macrolevel Influences on the Migration Decision Process*. In: de Jong G. F., Gardner, R. W. (eds.): *Migration Decision Making, Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*. Pergamon Press, New York, s. 59–89.
- GOLLEDGE, R. G., STIMSON, R. J. (1987): *Analytical Behavioural Geography*. Croom Helm, New York.
- GORDON, M. M. (1964): *Assimilation in American Life, The Role of Race, Religion, and National Origins*. Oxford University Press, New York.
- GRAHAM, J. W. (1981): *An Exploration for the Correlation of Stocks of Nonhuman Capital with Investment in Human Capital*. *The American Economic Review*, 71, č. 1, s. 248–255.
- HOFFMANN-NOWOTNY, H. (1983): *A Sociological Approach Toward a General Theory of Migration*. In: Kritz, M. M., Keely, Ch. B., Tomasi, S. M. (eds.): *Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements*. Center for Migration Studies, New York, s. 64–83.
- JANSEN, C. J. (1970): *Migration: a Sociological Problem*. In: Jansen, C. J. (ed.): *Readings in the Sociology of Migration*. Pergamon Press, Oxford, s. 3–35.
- JENNISSEN, R. (2000): *Can Economic Determinants Improve the Theoretical Background for International Migration Hypothesis? Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute*. NIDI Working paper 2000/2, The Hague.
- KRITZ, M., ZLOTNIK, H., LIM, L. L. (1992): *International Migration Systems: A Global Approach*. International Union for the Scientific Study of Population, Oxford University Press.
- KRUPKA, D. J. (2004): *Location – Specific Human Capital, Migration and Amenities*. Working Paper No. 04-06. Georgia State University, School of Policy Studies, Atlanta.
- KULU-GLASGOW, I. (1992): *Motives and Social Networks of Interantional Migration within the Context of the Systems Approach: A Literature Review*. 1992/Working paper 3. Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute, Den Haag.
- LEE, E. S. (1969): *A Theory of Migration*. In: Jackson, J. A. (ed.): *Migration*. Cambridge University Press, London, Cambridge.
- LIGHT, I. (1984): *Immigrant and Ethnic Enterprise in North America*. *Ethnic and Racial Studies*, 7, s. 195–216.
- LIGHT, I., BHACHU, P., KARAGEORGIS, S. (1989): *Migration Networks and Immigrant Entrepreneurship*. In: *California Immigrants in World Perspective: The Conference Papers*, Paper 1. Institute for Social Research, University of California, Los Angeles.

- LIGHT, I., BONACICH, E. (1988): *Immigrant Entrepreneurs: Koreans in Los Angeles, 1965–1982*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles.
- MANGALAM, J. J., SCHWARZEWELLER, H. K. (1968): General Theory in the Study of Migration: Current Needs and Difficulties. *International Migration Review*, 3, č. 1, s. 3–18.
- MANGALAM, J. J., SCHWARZEWELLER, H. K. (1970): Some Theoretical Guidelines Toward a Sociology of Migration. *International Migration Review*, 4, č. 2, s. 5–21.
- MASSEY, D. S. (1988): Economic Development and International Migration in Comparative Perspective. *Population and Development Review*, 14, s. 383–413.
- MASSEY, D. S. (2003): Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century. Paper prepared for Conference on African Migration in Comparative Perspective, 4–7 June, Johannesburg, South Africa.
- MASSEY, D. (1990): Social Structure, Household Strategies, and the Cumulative Causation of Migration. *Population Index*, 56, č. 1, s. 3–26.
- MASSEY, D. S., ARANGO, J., HUGO, G., KOUAOUCCI, A., PELLEGRINO, A., TAYLOR, J. E. (1993): Theories of International Migration. A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19, s. 431–466.
- MASSEY, D. S., ARANGO, J., HUGO, G., KOUAOUCCI, A., PELLEGRINO, A., TAYLOR, J. E. (1994): An Evaluation of International Migration Theory: The North American Case. *Population and Development Review*, 20, č. 4, s. 699–751.
- MASSEY, D. S., ARANGO, J., HUGO, G., KOUAOUCCI, A., PELLEGRINO, A., TAYLOR, J. E. (1998): *World in Motion, Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford University Press, New York.
- MYRDAL, G. (1957): *Rich Lands and Poor*. Harper and Row, New York.
- PAPADEMETRIOU, D. G. (1988): International Migration in a Changing World. In: Stahl, Ch. (ed.): *International Migration Today, Vol. 2: Emerging Issues*. UNESCO, University of Western Australia, Paris, Nedlands, s. 237–250.
- PARK, R. E. (1950): *Race and Culture. Essays in the Sociology of Contemporary Man*. Collier-Macmillan Limited, London.
- PARK, R. E. (1967): Community Organization and the Romantic Temper. In: Park, R. E., Burgess, E. W., McKenzie R. (eds): *The City*. University of Chicago Press (první vydání 1925), Chicago, London.
- PETERSEN, W. (1970): A General Typology of Migration. In: Jansen, C. J. (ed.): *Readings in the Sociology of Migration*. Pergamon Press, Oxford, s. 49–67.
- PIORE, M. J. (1979): *Birds of Passage: Migrant Labor in Industrial Societies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- PORTES, A., GUARNIZO, L. E., LANDOLT, P. (1999): The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies*, 22, č. 2, s. 217–237.
- PORTES, A., RUMBAUT, R. G. (1990): *Immigrant America; A Portrait*. University of California Press Ltd., Berkeley, Los Angeles, London.
- PRIES, L. (1999): *Migration and Transnational Social Spaces*. Ashgate, Aldershot.
- RAVENSTEIN, E. G. (1876): The Birthplace of the People and the Laws of Migration. *The Geographical Magazine*, 3, s. 173–177, 201–206, 229–233.
- RAVENSTEIN, E. G. (1885): The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48, č. 2., s. 167–235.
- RAVENSTEIN, E. G. (1889): The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52, č. 2, s. 241–301.
- REDFIELD, R., LINTON, R., HERSKOVITS, M. J. (1936): Memorandum for the Study of Acculturation. *American Anthropologist, New Series* 38, č. 1, s. 149–152.
- Replacement Migration. Is It a Solution to Declining and Ageing Populations? United Nations, New York 2001.
- SALT, J. (1989): A Comparative Overview of International Trends and Types, 1950–1980. *International Migration Review*, 23, č. 3, s. 431–456.
- SHAW, R. P. (1975): *Migration Theory and Fact; A Review and Bibliography of Current Literature*. Bibliography Series Number Five. Regional Science Research Institute, Philadelphia.
- STARK, O. (1991): *The Migration of Labor*. Basil Blackwell, Cambridge, Massachusetts.
- STARK, O., BLOOM, D. E. (1985): The New Economics of Labor Migration. *American Economic Review*, 75, s. 173–178.
- STARK, O., TAYLOR, J. E. (1991): Migration Incentives, Migration Types: The Role of Relative Deprivation. *The Economic Journal*, 101, č. 408, s. 1163–1178.

- STOUFFER, S. A. (1940): Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance. *American Sociological Review*, 5, s. 845–867.
- STOUFFER, S. A. (1960): Intervening Opportunities and Competing Migrants. *Journal of Regional Studies*, 2, č. 1, s. 1–26.
- STRAUBHAAR, T. (1986): The Causes of International Labor Migrations – a Demand-Determined Approach. *International Migration Review*, 20, č. 4, s. 835–855.
- ŠATAVA, L. (1989): Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA. Univerzita Karlova, Praha.
- THOMAS, W. I., ZNANIECKI, F. (1918–1920): The Polish Peasant in Europe and America: Monograph of an Immigrant Group. The University of Chicago Press, Chicago.
- TAYLOR, J. E., MARTIN, P. L. (2001): Human Capital. Migration and Population Change. In: Rausser, G., Gardner, B. (eds): *Handbook of Agricultural Economics*. Elsevier Science Publishers, New York.
- UHEREK, Z. (2003): Cizinecké komunity a městský prostor. *Sociologický časopis* 39, č. 2, s. 193–215.
- UHEREK, Z. (2005): Migrace a formy soužití v cílových prostorech. In: Hirt, T., Jakoubek, M. (eds.): *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., Plzeň, s. 258–274.
- ZELINSKI, W. (1971): The Hypothesis of the Mobility Transition. *The Geographical Review*, 61, č. 2, s. 219–249.
- ZLOTNIK, H. (1998): The Theories of International Migration. Příspěvek prezentovaný na mezinárodní konferenci „Challenges for European Populations“, 25.–27. června 1998 v Bari, Itálie.
- ZOLBERG, A. R. (1989): The Nest Waves: Migration Theory for a Changing World. *International Migration Review*, 23, č. 3, s. 403–430.
- WALDINGER, R. (1996): Still the Promised City? African-Americans and New Immigrants in Post-Industrial New York. Harvard University Press, Cambridge (Mass.).
- WIRTH, L. (1928): *The Ghetto*. The University of Chicago Press, Chicago.
- WOODS, R. (1982): *Theoretical Population Geography*. Longman Inc., New York.

S u m m a r y

REFLECTION ON MIGRATION THEORIES

This contribution deals with topical and, indeed, very important issue of international migration theories, in other words, with generalizations that have been formulated in the field of international migration research. While international migration theories are being discussed above all, theories or concepts related to immigrants' integration into host societies are, due to the lack of room within this paper, tackled to rather a limited extent. As already mentioned in the abstract, this contribution concentrates upon three main tasks, i.e. to introduce some basic and often rather problematic aspects that are tied to creation and application of migration theories and to briefly describe and explain selected important migration theories/concepts as they developed in the course of time. The development and a brief characterization of selected migratory theories/concepts are being presented while structuring the text into several sections – by time aspect: the end of the 19th century and the first half of the 20th century, the second half of the 20th century, current well-known and generally used migratory theories/concepts. This last subchapter is further prolonged when also separately discussing reflection of relations of migrants towards forming economic environment in migratory theories/concepts. A special attention is paid to discussing a dichotomy between micro and macro approaches while pinpointing problems and challenges that follow from only a partial reflection of a „complex migratory reality“. The authors stick to the idea that both perspectives/approaches (in a simplified way - idiographic/qualitative versus nomothetic/quantitative) are important and more complementary than competing.

There is no ambition to bring in detail all of the existing theories or concepts, but rather to pinpoint selected and problematic aspects. For those who are interested in detail in particular migratory or integration aspects, number of references are quoted and referred to. Of course, the “mode” in which the paper is dealt with corresponds to the authors' background and experience that is social geographical, sociological and ethnographic. At the same time, however, the authors realize that they cannot ignore the

economic perspective that, along with the sociological one, dominates the whole migratory research.

In fact, throughout the whole paper the complex character of migration process (mainly determined by many external factors) that complicates many related aspects is being stressed upon. Consequently, the interdisciplinary character of migratory studies has been mentioned and advocated. The given complexity leads to the fact that some of the existing realities in the migration field are controversial in their character. One of the examples is linked with application of the “push-pull” model where it is not clear at what level/scale the concept is to be primarily used. The authors support those who are rather sceptical over the question whether one “general theory” of migration may ever be constructed. Also, it is argued that many of the so-called migratory theories are not real theories. For example, they lack logical internal casual relations and interdependencies; they do not include either explanation or predictive functions/roles, etc. In fact, they are nothing more than concepts, perspectives, approaches, models or a simple cumulating of regularities. The authors remind of the fact that 1. Economic migratory theories/concepts highly dominate over those in other fields, 2. Many aspects are not too much tackled by theories – e.g. family reunification issues or political aspects in general, 3. Theorizing in migration is more tied to immigration rather than to emigration countries and to males rather than to females. What is worth mentioning too is that in authors’ eyes there are two basic deficiencies of the existing theories/concepts – 1. Due to dynamic reality many theories are, already at then time of their establishment in the scientific world, to some extent out-dated, 2. Despite of some of the theories originated when making use of experience at the level of internal migration movements, such experience is, consequently, shifted to the level of international movements often without testing or sometimes even mentioning it and vice versa. In other words, migration theory builders often ignore the role of borders.

In conclusion, several important facts are dealt with. First of all, the existence of a general tendency of resignation from creating a coherent general migration theory has been mentioned. Moreover, it has been stressed that there is a quantity of various other (non-conventional) explanatory frameworks as such while different explanatory philosophies and tools are also tolerated when dealing with different “agents and environments”. In this context, a growing plurality and liberalization of approaches as well as searching for flexible explanatory systems within current social science respecting specificities have been mentioned.

A limited effectiveness of migratory theories leads to using theories rather as a sort of an abstract formula that is instrumental in description of individual particular cases. One can then consider a deviation from a “theoretical construction”. On the other hand, testing theories within traditional comparative (and “nomothetic”) frameworks/approaches have been found useful and important and are called for, too (see e.g. Massey et al 1998, 2003).

While contributing to improving „conceptualization“ of migratory theory building activities, the authors pinpointed the importance to work on new typologies of migration whilst structuring migratory reality by following differentiating dimensions: 1. “Spatial-administration scale“ (internal versus international migration movements), 2. “Analytical scale“ – “micro“ (individual) versus “macro“ (structures) approaches and 3. Developmental aspect (industrial versus post-industrial era).

(Pracoviště autorů: D. Drbohlav: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: drbohlav@natur.cuni.cz. Z. Uherek: Etnologický ústav AV ČR, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1; e-mail: uherek@eu.cas.cz.)

Do redakce došlo 30. 1. 2007